

LUDASSY MÁRIA

Az újkori morál- és politikai filozófia a normatív természetfogalom bázisán építkezett: a lehető legkevesebb normatív elemet használó Hobbes *Leviatánjában* is az élethez való jog mint az egyetlen elidegeníthetetlen természeti jog megmarad a legabszolútabb szuverén uralma alatt is, Locke-nál a „Life, Liberty and Estate” szentháromsága minden polgári kormányzat szakrális normáját jelenti; a XVIII. század forradalmi immár a Függetlenségi nyilatkozat „természetesnek tekintjük” fordulatától a francia emberjogi deklarációig a természetet a „csak” történelmi (azaz kontingens) társadalmi berendezkedések elleni harci jelszavaként használják. Hasonló a helyzet a magánmoralitás terén is: „természetes” Rómeó és Júlia szerelme szülei mesterséges ellenségeskedése ellenében (és kisé ellentmondásosabban természetistenségre hivatkozik a „fattyú Edmund” a „törvényes Edgár” ellenében egyenjogúságot követelve). Természetesnek tekintetik a „természeti” népek vélt vagy valószínűségi promizskuitása a monogám család, de kiváltképp a szüzességi fogadalom ellenében, és bár bátoratlanabban, a fiúszerelem „természetellenessége” is természetesnek tartható, legalábbis Diderot verdiktje szerint: „Ami létezik, nem lehet természetellenes létező”, ahogy Bordeu doktor fogalmaz a harmadik d’Alembert-párbeszédben.¹ Sőt ha van „természetellenes”, akkor az a hagyományos keresztény erénytablázat: „Még a szüzességet és az önként vállalt önmegtartóztatást sem tekintem annak: ezek volnának a legnagyobb bűnök a természet ellen, ha a természet ellen vétkezni lehetne, és a legnagyobb bűnök a társadalom törvényei ellen, egy olyan országban, melyben a cselekedeteket nem a fanatizmus és az előítéletek mérlegén mérnék.” Ilyen országra lel Bouganville utazásai során Tahiti tájékán, ahol a szűz – tehát gyermektelen – lány a legkevesebb kelendő, míg az igazi gazdagságot jelentő sokgyermekes hajadon az igazán jó parti. Itt a szerettek szabadsága/születések száma pozitív korrelációjából kiesik a homoszexualitást természeti tényként vagy legalábbis természetes létezőként kezelő hozzáállás, ám midőn a nemi szervek önálló ízlésvilágáról és akár „gazdája” erkölcsi ítéletétől is független preferenciáiról beszél, szükségképpen felmerül az egyneműek iránti szexuális vonzalom természetességének kérdése.

Mint a női szexualitás iránt ritka érzékenységet és empátiát mutató férfiú (e képességét még elhagyott barátnői is méltatták), mindenekelezt a női nemi szerv különleges képességei és igényei olda-

láról közelítvén meg a kérdést, kiveszi a természeti normaként még megmaradt szaporodási parancs hatálya alól a szexuális vágyak világát: kislánya maszturbációját nem tiltó, sőt támogató tanácsot ad a már említett Bordeu doktor egy aggódó anyukának. Majd következik a még merészebb jelenet, *A fecsegő csecsebecsék* egyik narrátora, „aki” a hölgytársa csecsebecsége által nyújtott élvezetet dicséri, és a férfiak otrombaságával összevetve a női érzékenység/érzékiség szabadságának szószólója lesz. Diderot „természetességi” skáláján ez a preferencia nagyjából a „mindent a másik lyuknak juttató” gazdájára panaszkodó csecsebecse és a kutyás hölgy között helyezkedik el. (A prímet minden bizonnyal a párizsi hölgy csodás alakzatú kincse viszi el, amely minden férfiúi orgánumnak megfelelően képes...)

A férfiak esetében már kevésbé megengedő. Igaz, nem annyira moralistaként vannak fenntartásai, mintsem nőbolond férfiként, ám épp egy ilyen esetet illusztráló elbeszélése ad felmentést a nemi szervek önálló életet – avagy vágypreferenciákat – képviselő választásai vonatkozásában. A *Szalonok* egyik epizódjában leírja, hogy egy szépkeblű szobrászónak ült modellt (meztelenül), és mivel a szobrászati tevékenység heves hullámmozgásra készítette a művésznőt, a hírhedt kebelbarát Diderot akaratlan mozgással reagált a látványra. „Én azért nem vagyok annyira rossz, mint emez itt” – védekezett a nem éppen mozdulatlan modellt, majd hosszas fejtegetésbe bocsátkozik, hogy morális megfontolásaink, civilizatórikus normáink mily kevésbé képesek befolyásolni tényleges nemi gerjedelmeinket. *A nőkről* címmel írt esszéjében lényegében az „elcserélt fejek” esetét elemzi, mikor egy asszony arról panaszkodik, hogy „szerve” választása mennyire eltér morális megfontolásaitól, sőt intellektuális választásaitól is. Hasonlóképpen felmentést kap az a férfiú, aki a zsidó-keresztény hagyomány ellenében a saját neméhez való vonzódás antik erényét választja. És a cím ellenére – *Az amerikaiak természetellenes hajlamáról* – arról ír, hogy bizonyos természeti és társadalmi körülmények fennállása esetén e természetellenesnek tekintett hajlam a természetes, mivel a normálisnak tartott szexualitás nem harmonizál az adott alkat vagy életmód feltételeivel. „Azt hiszem, hogy ennek okát a meleg éghajlatban, a gyenge nem iránti megvetésben kell keresni. Magyarázhatja a holtfáradt asszony karjaiban található gyönyör ízetlensége, az ízlések álhatatlansága, a különtség, mely mindenben a kevésbé közönséges élvezetek felé hajt, a kéjvágy keresettsége, melyet sokkal könnyebb megérteni, mint amennyire tisztességes dolog megmagyarázni.”² A döntő érv azon-

ban az, ami frivol formában már *A fecsegő csecsebecsék* lapjain is megjelent: a nemi szervek illeszkedésének (vagy nem illeszkedésének) determináló volta; s ez a természeti norma bizony felülírja a keresztény erkölcs előírásait: „Ez az ok lehet a nemi szervek olyan alakulása is, mely megfelelőbb arányokat hozott létre az amerikai férfiak, mint az amerikai férfi és az amerikai nő között.” A másik meghatározó tényező az életmód: a férfiközösségek hosszan tartó együttléte, a női jelenlét hiánya. „Emellett a vadászatok, amelyek a férfit néha hónapokra elszakítják az asszonytól, nem vezethetnek-e arra, hogy a férfit a férfihöz közelítsék?”³

Ez utóbbi – az egyneműek kényszerű együttléte – magyarázza a kolostorok sajátos szexuális világát. *Az apáca* című regényében a szép Susanne-t akarata ellenére kényszerítik a zárdába, ahol először szadista rendtársai áldozata lesz: akaratát válogatott kínzásokkal akarják megtörni. Ennek is van szexuális felhangja, de az igazi a jó apácafőnöksasszony mellett mutatkozik meg: itt igazi szerelmi dráma – féltékenység, háromszög – alakul ki. A mit sem sejtő Susanne a főnöksasszony szerelmének ártatlan tárgya lesz, ami kettős tragédiát okoz: az előző kegyenc – aki viszontszerette az apácafőnököt – kétségbeesett féltékenysége, majd Susanne visszautasítása (ő férjhez szeretett volna menni és gyermekeket szülni) vezet a főnöksasszony tragédiájához. Diderot éppoly pszichológiai hitelességgel ábrázolja ezt a szerelmi drámát, mint más regényeiben a „normális”, heteroszexuális féltékenységi jeleneteket: Susanne-nal kapcsolatban csak azért problematikus a leszbikus közelítés, mert az ő szexuális preferenciája más. Hasonló Montesquieu *Perzsa leveleinek* értékítélete: itt egy másik kényszerűen összezárt női közösség, a hárem világa vonatkozásában ítéli „természetesnek” (igaz, csak a férfiú távollétében) a szexualitás megélésének e formáját. Persze a hím háremúr ezt majdnem ugyanolyan bűnnek (saját szexuális privilégiuma csorbításának) tekinti, mint a mást szerető Roxane hűtlenségét, de az ekképp vétkező feleségeknek nem kell a halálba menekülniük: büntetésük a szintűgy szexuális deprivációtól szenvedő eunuchok szadista fantáziájára bízható.

Nem térbeli (mint Diderot Bougainville utazásához írt pótlása), hanem időutazással menti-magyarázza a férfi homoszexualitást a felvilágosodás humanizmusának másik nagy alakja, David Hume. *Az erkölcs alapelvei* című munkájához (melyben az egyetemes erkölcsöt az emberiség pártjaként definiálja) egy *Párbeszédet* csatolt függeléként, melyben az emberi erkölcs univerzalisztikus normái mellé az etikai relativizmus történeti példáit sorolja fel. Olykorba vetődik, amelyben a filozófusok egy szép if-

jú, Gluki dicséretét zengik, sőt szerenádót is adnak szerelmi szenvedélyük tárgyának. Hume – aki a szépnem közismert hódolója volt – leírja csalódását, ám nem erkölcsi felháborodását: „perbe fognál egy görögöt az angol büntető törvénykönyv alapján?” – kérdi a keresztény erkölcs elveit számon kérő beszélgetőtársától. Szókratész és Alkibiadész, Platon és akadémiaja szerelemről vallott felfogása nem minősíthető morálisan alacsonyabb rendűnek a szaporodás- (és/vagy szüzesség)párti zsidó-keresztény koncepciónál. „Csak azt szeretném érzékelteni, hogy mennyire bizonytalanok az ítéleteink a jellemek és a cselekedetek vonatkozásában, és meg akarlak győzni, hogy a divat, a szokás, az uralkodó vallás és a törvények adják az alapot erkölcsi meghatározásaink számára.” S ha van „az emberiség pártja” számára normatív elem a szexualitásban, akkor az antik fiúszerelmek kitüntetett szerepet játszhat abban, mivel „minden korban és minden nép által becsült erkölcsi tulajdonságok forrása volt, a barátságé, a szimpátiáé, a kölcsönös kiállásé, az igaz hűségé”. Hume másik parabolája a római történelmet idézi: az atyai jó barátját a köztársasági erény nevében a parlamentben ledöfő hős (azaz Brutus) kevesebb szimpátiát vív ki, mint Gluki bájjainak hódoló. E fanatikus erény az emberiség ellensége, míg a szerelmi szenvedély állítólagos eltvelyedése senkinek sem árt, sőt meglehet: mindkét fél örömeire szolgál.

És ez az az erkölcskritérium, amely megkülönbözteti a felvilágosodás humanista gondolkodói által hirdetett „közömbös természet” koncepcióját a La Mettrie-től de Sade márkiig tartó nihilisták szintoly lelkes „szodomizmus” apológiáitól. Diderot, aki az Enciklopédia *jouissance* (gyönyör, élvezet) címszavát írta, már a definícióba belecsempészi a humanitás kategorikus imperatívuszát: „az élvezet kölcsönös élvezet” (kiemelés Diderot-tól), és ezzel a még csak gyakorlatban létező szadizmus apriori kiküszöböltetik. La Mettrie, „az orvosi materializmus” szerzője szerint „én élvezni akarok, és nem érdekel, hogy kinek a kárán” jelenti „Epikurosz rendszere” lényegét, amiből majd Sade márki vonja le a zéró summájú szexuális játszma logikáját: ha x öszszegű gyönyörön ketten osztozunk, én annál jobban járok, a másoknak minél kevesebb marad, és az igazi élvezetet az jelenti, ha a másik élvezetrészese-dése nulla, sőt negatív... Diderot-nál a leglibertinusabb szerelmi játéknak is előfeltétele az, hogy mindenkinek jó legyen: *A fecsegő csecsebecsék*ben fiúk, lányok, kutyák üzekednek, s csak az ez utóbbiak által elmart férj jár rosszul, de ő nem nemi élvezetre, hanem neje hozományára vágyott, ezért jogos a hűséges ebek ítélete... Érdemes megfigyelni, hogy Sade

egyik versében miképp megy át a hagyományosan perverziónaként elítélt szexuális formák jogi represziójának az emancipatorikus elítélése a másik ember méltóságát eltipró tevékenység glorifikálásába:

„A szenvedélyen át a természet üzen,
Épp ezért ne figyelj egyébre sohasem.
Ez az, amit a rossz törvény mindenhol üldöz,
S ez az, mi eljuttat a legnagyobb gyönyörhöz,
Amit az erkölcs mint igaztalant gyaláz,
A természet rontó hatalma, semmi más,
S ha kísértés ellen erkölccsel harcolunk,
Az lesz a vége, hogy még nagyobbat bukunk.
Az édes mozgások, miket bűnnek neveztek,
S amit az ostobák törvénytelennek hisznek
– Kedvét a természet épp azokban leli.
A ferde hajlam a legkedvesebb neki.

[...]

S a természet örül, mert ő a bűnt kívánja,
Őt követi, aki elköveti a bűnt,
S kedvére úgy teszünk, ha szaporán ölünk.
Használjuk ki tehát, hogy felhatalmaz minket,
Hódolni legocsmányabb kedvteléseinknek,
Tilalmat semminek gyilkos törvénye nem szab;
Az apagyilkolás, a lopás, a nemi erőszak,
Incesztus, Szodoma és Leszbosz játéka,
S minden, mi sérti az embert vagy megöli,
Alkalmas elnyernünk a természet kegyét.”²⁴

A felvilágosodás humanistái azt akarták bizonyítani, hogy „Szodoma és Leszbosz játéka” nem sértik, pláne nem ölik meg az embert. Sade nem egyszerűen a természet közönyével védi a hagyományosan bűnösnek tekintett „ferde hajlamokat”, hanem az emberiség elleni kategorikus imperatívuszá teszi meg a közömbös természet törvényét. Azaz lényegében ugyanazt állítja a homoszexualitásról, mint a vallási fundamentalizmus képviselői: hogy mindenfajta emberellenes bűnök forrása és felbujtója, hogy nincs különbség az erőszak, a kéjgyilkosság és a kölcsönös élvezeten, kölcsönös beleegyezésen nyugvó szabad szexualitás között.

JEGYZETEK

1. *A francia felvilágosodás morálfilozófiája*, szerk. LUDASSY Mária, Budapest, Gondolat 1975, 487.
2. *Uo.*, 291.
3. *Uo.*, 292.
4. Marquis de SADE: *Az igazság*, ford. PETRI György, uo.

Nemrég egy hallgató azzal a kérdéssel fordult hozzám, hogy vajon milyen társadalmi hasznossága van a meleg együttélésének – mert, tette hozzá, egy házaspárnál, mármint különműnél, legalább esély van arra, hogy utódot hozzanak létre... Majd kissé elbizonytalanodott: Vagy nem így kell a kérdéskört megközelíteni?

Tényleg: hogy is lehetne/kellene ezt a témát megközelíteni?

Sokáig az illegalitás akadályozta e problematika bármilyen nyilvános megközelítését, hiszen a bűnös és/vagy beszámíthatatlan alanyoknak a pusztá léte is társadalmilag korlátozandóként tűnt fel. A magyar jogalkotás és jogalkalmazás a homoszexualitás társadalmi kategorizációjának történetileg eltérő változatait tükrözte: a homoszexualitás a XIX. század végéig bűnként, a XX. század második feléig betegségként, majd a társadalomra bizonyos mértékig veszélyes normasértésként jelent meg. Csupán a XXI. század elejére, a beleegyezési korhatárok 2002-es egységesítése, illetve az egyenlő bánásmódról szóló törvény 2003-as elfogadása után került az azonos nemű partnerrel folytatott érzelmi és szexuális kapcsolat mint szabadon választható és – durvább jogi megkülönböztetések nélkül – élhető életforma a magyar jogrendszer által kínált lehetőségek közé. (Tegyük hozzá: ideális esetben a jogi emancipáció talán együtt járhat a társadalmi emancipációval – sokan gondolják, hogy az utóbbi logikus velejárója az előbbinek. A társadalmi emancipáció azonban legtöbbször nem a diszkriminatív büntetőjogi rendelkezések eltörlésével vagy a diszkriminációt tiltó jogi keretek megteremtésével valósul meg, hanem az elméleti egyenlőség mindennapos gyakorlattá formálásával. Például Magyarországon az egyenlő bánásmódtól szóló törvény hatálybalépése óta tiltott a szexuális irányultság és a nemi identitás szerinti megkülönböztetés, de vajon a védelem csak az egyénekre vonatkozik, vagy kiterjed a partneri viszonyok kezelésére is? Az Egyenlő Bánásmód Hatóság 2007-es jogalkotási javaslata a házasság intézményének a lesbikus, meleg, biszexuális és transznemű emberek részére való megnyitásáról azt mutatta, hogy a diszkriminációtól való védelem az egyéneken túl a párokat is megilletné – legalábbis elméletben...)

Ezzel párhuzamosan a magyar politikai diskurzusban is megjelent az egyenlő bánásmód és esélyegyenlőség kontextusában állami cselekvéseket sürgető társadalmi kisebbségek fogalma – bár a rendszerváltás időszakában a politikai kisebbségfogalom még jórészt csak a „valódiként” (el)ismert etnikai és

nemzeti kisebbségeket fedte, és csak lassanként kezdett kiterjedni például a nőkre, a fogyatékkal élőkre vagy a leszbikusokra és a melegekre. A kisebbségfogalom használatának egyik legfőbb hátránya ugyanakkor, hogy rögzített (identitás)kategóriákkal dolgozik, így e zászló alatt csak korlátozott mértékben képviselhetők a – csupán egyfajta politikai munkahipotézisként összeállt, ám valójában – meglehetősen heterogén LMBTQ (leszbikus, meleg, biszexuális, transznemű és queer) népesség érdekei. A mai Magyarországon tehát az azonos neműek közötti párkapcsolatok jogi szabályozásának lehetőségei – és lehetetlenségei – szociológiailag immár értelmezhetők a társadalmi többség és kisebbség érdekegyeztetési kísérleteiként, ahol a társadalmi érdek úgy kívánná, hogy e párkapcsolatok hivatalossá váljanak.

A hallgatónak pedig azt válaszoltam, hogy a meglegházasság vagy a regisztrált élettársi kapcsolat bevezetésének közvetlen társadalmi hasznossága, legalábbis az utódnemzés szempontjából, nem lenne túl nagy. Fontos megjegyezni, ma is előfordul, hogy azonos nemű párok nevelnek gyermekeket, akár az egyiküknek valamely korábbi kapcsolatából született gyermekét, akár valamelyikük által örökbefogadott gyermeket. Ezekben az esetekben különösen problematikus, hogy mesterségesen korlátozzák az amúgy is meleg vagy leszbikus párkapcsolatban élőkkel nevelkedő gyermekek esélyeit a nagyobb biztonságra. Kérdés, miért nem engedik ilyenkor az azonos nemű partnerek általi közös örökbefogadást, mely csak növelhetné a gyermekért hivatalosan is anyagi, érzelmi felelősséget vállalók számát. A lehetőség megtagadását gyakran magyarázzák a gyermek érdekeivel, akit meg kell kímélni a szülőket érő előítéletek káros hatásaitól. Ugyanakkor megalapozottan feltételezhető, hogy ha a társadalmi előítéletekre hivatkozva korlátozni lehetne a szülői jogokat, akkor a felnőtt embereknek csak egy igen kis része bizonyulna alkalmas szülőnek... Bár itt nem beszélhetünk szexuális orientáció alapú jogi diszkriminációról, hiszen ma Magyarországon csak házaspárok fogadhatnak örökbe közösen gyermeket, élettársak, függetlenül attól, hogy azonos vagy különböző neműek, nem. Más országok némelyikében lehetőség van nyíltan leszbikus jelentkezők mesterséges megtermékenyítésére, valamint a dajka- vagy a béranyasághoz hasonló konstrukciók meleg férfiak általi igénybevétele. A társadalmi reprodukcióból tehát a világ egyre több részén ma már nincsenek egyértelműen kizárva az azonos nemű párok. Továbbá annak a társadalmi hasznosságát is sok helyen felismerték, többek között Angliában, Belgiumban, Hollandiában, Spanyolországban és az Egyesült Államok egyes államaiban, hogy azonos nemű párok örökbe fogadhat-

nak és felnevelhetnek olyan gyermekeket, akik más-
különben állami gondozottként nőnének föl.

Az azonos neműek párkapcsolatainak hivatalosításához fűződő érdekeket azonban nem lenne szerencsés elsősorban reprodukciós szempontokra redukálni. Ellenkező esetben megkérdőjelezhetővé válna például a gyermektelen házasságok létjogosultsága, ami nyilvánvalóan abszurd megközelítésnek tűnik, akár akaratlagos a gyermektelenség, akár valamilyen probléma következménye. Inkább azt lenne fontos hangsúlyozni, hogy a tartós párkapcsolatokat hivatalossá tenni kívánó azonos nemű párok esetében azért érdemes engedélyezni a regisztrált élettársi kapcsolat vagy a házasság kialakítását, mert ezáltal a felek esélyt kaphatnak arra, hogy hivatalosan is felelősséget vállaljanak egymásért, és így segítőt teremtsenek egymás számára. Ne feledjük: a házasság nemcsak jogokat ad, hanem kötelezéseket is jelent. Következésképpen az is feltételezhető, hogy a hivatalosan elismert párok részéről kisebb mértékű lenne az állami szerepvállalás igénye – akár a mindennapi élet anyagi feltételeinek megteremtése, akár az esetlegesen szükségessé váló gondozási, ápolási feladatok ellátása tekintetében.

Többek között a kölcsönös felelősségvállalás lehet olyan érték, mely jogilag is elismerésre méltóvá avatja az azonos nemű párok tartós életközösségét. A jogi elismerésnek a – közfelfogás számára a normalitás határait tágító új jogi formák létrehozásával megvalósuló – lehetőségére az Alkotmánybíróság már 1995-ben világosan utalt; és ilyen új jogi formaként jöhetett létre a regisztrált partnerkapcsolat. Ugyanakkor azt is látnunk kell, hogy a házasság intézménye legalább ugyanennyire alkalmas lenne a normalitás határainak tágítására – szakmailag, emberileg és a közfelfogásban is. A mai fejlett európai társadalmak gyakorlatából kiviláglik, hogy a házasságnak az utódnemzést szolgáló heteroszexuális intézményként való kizárólagos meghatározása problematikus: erre mutat az azonos nemű párok házasságát legalizáló, illetve a házassághoz hasonlóan erős jogokat biztosító regisztrált partnerkapcsolat intézményét bevezető országok növekvő száma.

Néhány éve nyugat-európai kutatók kilenc ország szabályozását vizsgálva a házasságkötés több mint harminc lehetséges jogkövetkezményét gyűjtötték össze. Ide tartozott például a különféle szülői jogok biztosítása: a női partner születe esetén a másik fél automatikus szülővé válása, a közös örökbefogadási lehetőségek, illetve a nevelőszülőség lehetősége. Emellett a magánjog által szabályozott anyagi következmények: a közös tulajdon és a közös tartozás, a partnertartás lehetősége, válás esetén a korábbi közös tulajdon megosztása, a házastárs halálával kap-

csolatos esetleges kártérítési ígérennyel való fellépés, illetve végrendelet hiányában a túlélő házastárs automatikus öröklése. Továbbá a közjogilag szabályozott következmények: a házastársakra vonatkozó speciális adószabályok, az egészségbiztosítás hatályának kiterjesztése a házastársra, az özvegyi nyugdíj lehetősége, a házastárs halála esetén kedvezőbb örökösödési illeték megállapítása. Az egyéb jogi következmények közé tartozott például külföldi partner esetén a tartózkodási engedélyre való jogosultság, illetve könnyített állampolgárság-szerzés; büntetőeljárás során a házastárs elleni tanúskodás megtagadásának a lehetősége; baleset vagy betegség esetén „élet-halál kérdésekben” a fő döntéshozó a legközelebbi hozzátartozónak minősülő házastárs; egyikük halála esetén a túlélő fél jogosult az általuk korábban együtt lakott állami vagy önkormányzati bérlakás további bérlésére. A kutatók céljai között szerepelt, hogy ismételten felhívják a figyelmet arra, hogy a házasságkötés megtagadása milyen fontos gyakorlati lehetőségektől foszthatja meg az azonos nemű párokat.

A családalapításra vállalkozó meleg és leszbikusok a legtöbb jogi támogatásra jelenleg a kanadai Québec államban számíthatnak. Itt törvény adta lehetőségük van polgári házasságkötésre, illetve regisztrált partnerkapcsolat létesítésére éppúgy, mint egyéni és közös örökbefogadásra. Ideértve azt az esetet is, ha az egyik partner biológiai vagy korábban örökbefogadott gyermekét a másik partner adoptálja, valamint azt is, ha a pár olyan gyermeket akar örökbe fogadni, aki nincs vérségi kapcsolatban egyikükkel sem. Továbbá lehetőség van nemzetközi örökbefogadásra – azaz nem csak kanadai állampolgárságú gyermek örökbefogadására van mód –, és olyan mesterséges megtermékenyítésre is, amikor a pár mindkét tagja automatikusan szülői jogokat nyer. Európában Hollandia, az Egyesült Királyság és Svédország áll az élen az azonos nemű párok jogainak biztosítása terén. Hollandiában – Angliával és Svédországgal ellentétben – adott a polgári házasság lehetősége, viszont nem lehetséges a nemzetközi örökbefogadás, azaz csak holland állampolgárságú gyermeket fogadhatnak örökbe az azonos nemű párok. Mesterséges megtermékenyítés esetén azonban egyik európai országban sem kaphat az azonos nemű (leszbikus) pár mindkét tagja automatikusan szülői jogokat: a szülő nő ugyan automatikusan szülővé válik jogilag is, partnerének azonban külön kell kérelmeznie a gyermek örökbefogadását, amely hosszas procedúra lehet.

Mindenesetre úgy tűnik, ezekben az országokban a normalitás határainak kitágulása együtt járt a házasság egyenlő család egyenlő a társadalmi túlélés záloga hagyományos egyenlet valóságghú aktua-

lizálásával, amikor a családalapítás nem feltétlenül házassággal kezdődik, a házasságkötés pedig szinte gyakrabban vezet váláshoz, mint békés családi idillhez. Ugyanezekben a társadalmakban a XX. század második felétől sokan kemény társadalomkritikával illették a kapitalista viszonyokhoz frappánsan idomuló heteroszexuális nukleáris család intézményét, és elszántan keresték a jobb megoldást... De mivel a legtöbb helyen széles körű társadalmi konszenzus látszott kibontakozni arról, hogy hosszú távon valószínűleg még mindig a család az egyik legjobb dolog, ami történhet velünk, a család alternatíváinak keresése helyett elkezdtek inkább alternatív családokban gondolkodni és élni. Vagyis átdefiniálták – de az is lehet, hogy felszabadították – a fogalmakat. Így a házasság immár nincs feltétlenül lefoglalva a hagyományos életközösségek számára, és nem eleve elrendelt szinonimája a (heteroszexuális, nukleáris) családnak. No, és ahogy körülnézünk a nagyobb világban, egyre jobban látszik, hogy túlélésünk záloga sem valamilyen reprodukciós növekedési paradigmában rejtezik...

Vigyázat! Magyarországon a normalitás közfelfogásbeli határainak tágítása minden valószínűség szerint jelenleg is zajlik. Állítólag társadalmilag hasznos elvek próbálnak titokban a köztudat, a köznyelv, a közerkölcs részévé válni. Például az, hogy mindenkit megillet a magánélete tisztelőben tartásához való jog – akkor is, ha meleg és családot akar.

SCHANDA BALÁZS

Vallási-világnézeti kérdésekben semleges államban vallási közösségek vagy civilszervezetek álláspontja nem lehet perdöntő a jogalkotás etikailag érzékeny kérdéseiben sem. A társadalmi diskurzusból senki sem rekeszthető ki, azaz magától értetődő, hogy e szervezetek, illetve tagjaik hallathatják hangjukat. Érveik, szempontjaik természetesen csak akkor hatnak, ha a diskurzus alapvető szabályainak, a tisztelet és az ésszerűség követelményeinek megfelelnek. Egy adott kérdésben történő állásfoglalás polgári értékét tekintve közömbös, hogy az állampolgár döntését milyen értékek vagy érdekek formálták.

A bejegyzett élettársi kapcsolatról szóló 2007. évi CLXXXIV. törvény hatálybalépésével a házasság és az élettársi kapcsolat jogintézménye mellett/között egy új jogintézmény jelenne meg, a „bejegyzett élettársi kapcsolat”. A bejegyzett élettársi kapcsolat az anyakönyvvezető előtt, együttesen tett kijelentéssel jönne létre, és megszűnhetne házasságkötéssel, va-

lamint – vitákkal nem terhelt esetben – közjegyző általi megszüntetéssel. Az új jogintézmény szorosan a házasság intézményének analógiáját követi, lényegesnek pusztán két eltérés nevezhető: kiskorú nem létesíthet élettársi kapcsolatot, illetve az élettársak nem élhetnek a közös örökbefogadás lehetőségével (azonban élettársi kapcsolatban élő személy természetesen lehet örökbe fogadó). A bejegyzett élettársi kapcsolat egy meghatározó vonatkozásban ugyanakkor az élettársi kapcsolathoz áll közelebb: nyitva áll azonos nemű párok számára is. A törvényjavaslat miniszteri indokolása a házasságkötések számának csökkenése mellett azt hozta fel, hogy statisztikai adatok szerint ma már a családok több mint 12 százaléka élettársi kapcsolatra épül. Az indoklás nem veti fel azt a kérdést, hogy azok, akik „papír nélkül” lépnek életközösségre, miért folyamodnának a házasság intézményéhez hasonló intézményhez – hacsak nem azonos nemű személyekről van szó.

A házasság a jog kezdeteitől jogintézményként jelenik meg, a polgári alkotmányozástól kezdve egyre gyakrabban az állami jog intézményeként.¹ A francia forradalmi alkotmányozás a házasságot polgári szerződésként határozza meg, s ezzel megindul egy folyamat, amely oda vezet, hogy a korábban kánonjogi intézményként szereplő házasság – a szekularizáció hatására – kikerült az egyház fennhatósága alól, illetve mára az egyházi és az állami házasságjog alapvetően elvált egymástól.

Az alkotmány 15. §-a szerint „[a] Magyar Köztársaság védi a házasság és a család intézményét.” A házasság és a család intézményének a védelme már az alkotmány 1949-es szövegében is szerepelt. Ekkor azonban ezeknek az intézményeknek a támogatása állami kötelezettségként fogalmazódott meg. A rendszerváltozást követő években a védelem új tartalmat kapott, jórészt az Alkotmánybíróság jogfejlesztő gyakorlatának köszönhetően. Ahogy azt Lábady Tamás kiemeli, az alkotmány 15. §-a erkölcsi értékekről, az államot kötelező etikai, továbbá konvencionális elvekről szól. A 15. § tehát semmiképpen nem tekinthető az 1949. évi XX. törvény normatív tartalom nélküli, deklaratív örökségének. Hasonló rendelkezések a világ számos alkotmányában találhatók. A házasság intézményének védelme nem a konkrét házasságok védelmének – így a válások megakadályozásának – állami kötelezettségét jelenti, azonban a házasságok jogi és tényleges stabilitása alkotmányjogi érték. Ahogy azt az Alkotmánybíróság is megállapította, az alkotmány a házasság és a család intézményét egymásra tekintettel is védi, és ebből következik az is, hogy a házasság intézményének védelme nem választható el a gyermekek jogaitól sem. Nyilvánvalóan a gyermek érdeke azt kíván-

ja, hogy szülei feltétlen és végleges, megkérdőjelezhetetlen életszövetsége adta biztonságban nőhessen fel – ha a tragikus kivételek statisztikailag többségbe kerülhetnek is. Ezt a biztonságot hagyományosan a házasság jogintézménye adja, ami nem zárja ki azt, hogy más forma nem lehetne a nevelés megfelelő kerete, és nem jelenti azt sem, hogy csak azt tekinthetnénk teljes értékű házasságnak, amelyből gyermekek származnak. Az alkotmány 15. §-ából következik, hogy az államnak más intézményektől megkülönböztetve fenn kell tartania a házasság intézményét, és – az alkotmány szövegéből kifolyólag – védenie kell azt. A jogalkotó nagy mozgástérrel rendelkezik a módszer megválasztásában, de alkotmányellenes mulasztást követne el, ha semmilyen védelmet nem biztosítana.

Nem véletlen, hogy az alkotmány párhuzamosan beszél a két intézményről; az általános felfogás szerint a házasság a család alapja. A család intézményvédelme a nem házasságon alapuló kapcsolatokra is kiterjeszthető. Az alkotmányi rendelkezésből mégis arra lehet következtetni, hogy a házasságot és a családot az alkotmány egymásra tekintettel védi, a két intézmény szoros kapcsolata miatt. Az alkotmány nem hagyja figyelmen kívül azt a tényt, hogy a házasság „potenciális család”, azonban védelmezi a nem házasságon alapuló családot is.

A házasság fogalmát sem az alkotmány, sem a házasságról, a családról és a gyámságról szóló 1952. évi IV. törvény (Csjt.) nem határozza meg. Fontos hangsúlyozni, hogy az alkotmány házasságfogalmát nem határozhatja meg a Csjt. vagy más törvény: az alkotmány házasságfogalma nincs kötve más törvények fogalomrendszeréhez, ugyanakkor a jogági házasságfogalmak alapvetően kötve vannak ahhoz a házasságfogalomhoz, amely az alkotmány sajátja. E fogalmat az alkotmány „találja” – nem maga hozza létre. A *Jogi lexikon* meghatározása szerint „a házasság a monogámia elvét követő társadalmakban [...] egy férfi és egy nő között a törvényben meghatározott alakszerűségeknek megfelelően létrejött kötelék, amely rendszerint tartós életközösség létesítésére és családalapításra irányul”.² A jognak nem feladata, hogy a házasság intézményét átfogó módon rendezze: ahogy az emberi személy, úgy két ember házassága is rendelkezik egy olyan érinthetetlen lényeggel, amely a jog számára láthatatlan és szabályozhatatlan. A házasságban élő ember méltóságát az államnak ebben a minőségében kell tiszteletben tartania.

Mind a jogirodalom, mind a gyakorlat egységesebben abban a kérdésben, hogy az alkotmány 15. §-a csak két személy életközösségét védi házasságként. A 75/2007. (X. 19.) AB határozat rámutatott, hogy

a hatályos alkotmány keretei között nem lehet a poligámia bevezetésére irányuló népszavazást tartani. Ez azt is jelzi, hogy az alkotmány fogalmait nem lehet egyszerű törvényekkel (vagy népszavazással) újrainni, átértelmezni.

A Polgári törvénykönyv 685/A. §-a szerint az élettársak – ha jogszabály másként nem rendelkezik – két, házasságkötés nélkül közös háztartásban, érzelmi és gazdasági közösségben együtt élő személy. Ez a meghatározás tulajdonjogi megközelítésű, és központi eleme a közös háztartás. Az élettársi viszony leglényegesebb jellemzője, hogy a partnerek házasságkötés nélkül, de „házasok módjára” élnek. Ebből látható, hogy az élettársi kapcsolat önmagában nem definiálható, csak a házassághoz képest, azzal összefüggésben; s hasonlóképpen, csak a házasságot figyelembe véve dönthető el, hogy a jogalkotó melyiknek milyen szerepet szán a társadalmi életben. A házasság és az élettársi kapcsolat közötti alapvető különbség, hogy amíg az előbbi jogkérdés, addig az utóbbi ténykérdés: élettársi kapcsolat esetében az vizsgálendő, hogy fennállt-e érzelmi és gazdasági (élet)közösség a felek között. E „faktuális” rendszer előnye, hogy minden adminisztráció nélkül létrejön az élettársi viszony és fűződik hozzá a törvényben meghatározott joghatások. Napjainkban gyakori, hogy a házasság létrejötte előtt a felek (jegyesek) is hosszabb-rövidebb ideig élettársi kapcsolatban élnek. A faktuális rendszer komoly hátránya viszont, hogy megoldhatatlan bizonyítási problémák merülhetnek fel. Az élettársi kapcsolatok regisztrációjának bevezetése szolgálhatná akár e problémák leküzdését is, amennyiben ez egy formaságoktól mentes rendszerként kerülne bevezetésre. A regisztrált élettársi kapcsolatról szóló új törvényben meghatározott megkötések azonban csak azt fogják eredményezni, hogy az élettársak közül kevesen fognak élni a regisztráció jogi előnyeivel, a szabályozás ezért csak formális marad, miközben többen de facto élettársi viszonyban élnek.

A házasság és az élettársi kapcsolat közötti meghatározó alkotmányjogi különbség, hogy az élettársi kapcsolat kiesik a nevesített alapjog (házasság, család) köréből, és csak az önrendelkezési jogból (és így áttételesen az emberi méltóságból) vezethető le. Az élettársi kapcsolat létesítéséhez fűződő jog ugyanakkor nem jelenti azt, hogy az élettársi kapcsolat kialakult jogi elismerése alkotmányosan szükségszerű lenne. Az elismerés hiánya természetesen nem jelentené az élettársi kapcsolatok tilalmát, pusztán jogon kívüli – de alapjogilag védett – élethelyzetté tenné az élettársi viszonyt.

Kell-e feltétlenül jogi relevanciát kapniuk a magánéleti választásoknak? Sokáig jogképeséget érin-

tett a szerzetesi fogadalom – ma ezt a polgári jog-egyenlőség eszméjével összeegyeztethetetlennek tartanánk. A személyközösségek csupán egy része rendelkezik jogi elismertséggel. A jegyességnek a magyar jog biztosít némi elismertséget, azonban fogalmát nem pontosítja – nyilvánvalóan nem csak azokról van szó, akik már az anyakönyvvezetőnél bejelentkeztek és a törvény által előírt (vagy az anyakönyvvezető naptárának szeszélye által diktált) várakozási idejüket töltik. Az emberi kapcsolatoknak azonban olyan gazdag tárháza van, amelyet a jognak nem feladata nevesíteni, intézményesíteni, szabályozni, jogokkal és kötelezettségekkel körülvenni. Ilyen a barátság, amely lehet életre szóló, jelenthet szorosabb köteleket, mint számos olyan rokoni kapcsolat, amelyet egyébként a Ptk. közeli hozzátartozónak minősít.

Az Alkotmánybíróság a 14/1995. (III. 13.) AB határozatban foglalkozott részletesen az azonos neműek házasságának és élettársi kapcsolatának kérdésével. Azt a kérdést, hogy diszkriminatív-e, hogy csak különböző neműek köthetnek házasságot, az Alkotmánybíróság a család szűkebb értelmezésére visszavezetve döntötte el. Megállapította, hogy „a házasság intézménye kultúránkban és jogunkban is hagyományosan férfi és nő életközössége. Ez az életközösség tipikusan közös gyermekek születését és a családban való felnevelését célozza, amellyel, hogy a házastársak kölcsönös gondoskodásban és támogatásban élésének is kerete. A gyermekek nemzésére és szülésére való képesség nem fogalmi eleme és nem feltétele a házasságnak, de a házasság intézményét az állam arra tekintettel is részesíti alkotmányos védelemben, hogy elősegítse a házastársak számára a közös gyermekkel is rendelkező család alapítását.” Hozzátette „A férfi és nő egyenjogúságának addig van értelme, amíg a férfi és nő közötti természetes különbséget elismerjük, s erre figyelemmel valósul meg az egyenjogúság.” Ezek miatt az Alkotmánybíróság nem találta diszkriminatívnak, hogy a Csjt. alapján csak különböző nemű személyek köthetnek házasságot. A testület ugyanakkor rámutatott, hogy „[k]ét személy tartós életközössége megvalósíthat olyan értékeket, hogy az érintettek személyi méltóságának egyenlő figyelembevétel alapján az együtt élő személyek nemétől függetlenül igényt tarthat jogi elismerésre. Az azonos elbánás mindig a jogi szabályozás tárgyát képező életviszonytól függően mérlegelendő; különös tekintettel arra, van-e szerepe a szabályozásban az együttélésből származó gyermeknek, vagy egy előző, illetve utólag kötött házasságnak, avagy magát a szoros személyes kapcsolatot értékeli-e a jog. Különösen a gazdasági életközösségből adódó vagyoni hely-

zet és juttatások; a hivatali összeférhetetlenség, illetve a hozzátartozókat érintő büntetőjogi könnyítések és szigorítások tekintetében nincs alkotmányos alapja annak, hogy ezek szabályai az azonos nemű személyek tartós életközösségére semmilyen esetben se terjedjenek ki. Éppen ellenkezőleg: ahhoz kell alkotmányos indok, hogy a szabály az életközösségben együtt élők neme szerint különböztethessen.”

Az indoklás e sokat idézett részletével kapcsolatban rögzíteni kell, hogy az Alkotmánybíróság, amikor az alkotmány alapján egy jogszabály alkotmányosságát értékeli, nem erkölcsi ítéletet mond. Ebben az esetben annak a lehetőségét ismerte el, hogy a jognak, amely a fentiek szerint a faktuális élettársi kapcsolatot elismeri és különböző jogokkal és kötelezettségekkel veszi körül, tudomást kell vennie a hasonlóan tartós érzelmi és gazdasági közösségről, ha az két azonos nemű személy között áll fenn. Az érintettek számára ez bizonyos esetekben előnyökkel (például a társadalombiztosítás hozzátartozói ellátásai), bizonyos esetekben hátrányokkal (például hivatali összeférhetetlenség) is járhat. Az állam adott esetben nem a homoszexualitást tekinti értéknek, hanem azt, hogy a felek tartós, monogám, szolidáris kapcsolatban élnek.

A határozat közzétételét követően a jogalkotó, elkerülve az élettársi kapcsolathoz fűződő jogok egyenkénti áttekintését annak megfelelően, hogy a felek különeműségének van-e tárgyilagos mérlegelés alapján ésszerű indoka – azaz az egyszerűbb megoldást választva – a Polgári törvénykönyv 1996. évi XLII. törvénnyel történő módosításával az élettárs definícióját „nő és férfi” együttéléséről „két személy” együttélésére változtatta.

Az alkotmánybírósági határozatok nem hagytak kétséget afelől, hogy a házasság intézménye nem tehető hozzáférhetővé azonos neműek számára. Ettől független kérdés, hogy a magyar jog elismerhetné-e két azonos nemű személy külföldön érvényesen megkötött házasságát. Nyilván erre ugyanúgy nincs lehetőség, mint ahogy külföldön törvényesen megkötött poligám házasságok elismerésére.

Az azonos neműek párkapcsolata tekintetében nem a kapcsolat elnevezésén van a hangsúly, hanem azon, hogy azonos jogok illetik-e meg a homoszexuális és heteroszexuális párokat. Ilyen szempontból a homoszexuális és heteroszexuális párok nem hasonlíthatók össze, mivel az előbbiek dönthetnek a házasság mellett, az utóbbiak nem. Külön a homoszexuális párok számára a törvényhozó nem rendelt speciális jogintézményt, mint ahogy ez például Németországban megtörtént. Elképzelhető, hogy egy ilyen intézmény diszkriminatívna bizonyulna a különböző nemű párok számára. Amíg ugyanis az al-

kotmány 15. §-a alapján – a házasság jellegére tekintettel – alkotmányos a homoszexuális és heteroszexuális párok, azaz a házasság és az élettársi kapcsolat közötti megkülönböztetés, addig az önrendelkezési jog alapján ilyen különbségtétel nem lehetséges. Az Alkotmány 54. §-án alapuló életközösségekhez való hozzáférés a heteroszexuális párok hátrányára sem sértheti az alkotmány 70/A. § (1) bekezdését.

Az élettársi kapcsolatok alapjogi védettségét az önrendelkezés joga adja. Formálisan a bejegyzett élettársi kapcsolat mint új jogintézmény semmit nem vesz el a házasságtól, így feltehetnénk azt a kérdést is, hogy mi sérelmes a házasság intézményének védelme szempontjából, ha az állam más formákat is elismer. A válasz a szabályozás módjában keresendő. A törvényhozó kiüresítheti a házasság intézményének védelmét azzal, hogy az élettársi kapcsolatot a házasság analógiájára, a házasság jogintézményére visszautalva, a házasság lényegi vonásaival azonos módon szabályozza. Ha csupán egy vagy néhány jog kapcsolódik kifejezetten a házasság intézményéhez, akkor az intézmény védelme formálissá válik. Az alkotmány 15. §-a tehát olyan tartalmi elemek kialakítását igényli, amelyek a házasság intézményét a férfi és nő valóban kitüntetett, más formáktól eltérő minőségű jogi kapcsolatává teszi. Önmagában nem a házassághoz, illetve az élettársi viszonyhoz kapcsolódó egyes jogok száma, aránya aggályos, hanem a szabályozás utaló módja, az, hogy a főszabály a házassághoz fűzött joghatások alkalmazása.

Az új jogintézmény valójában nem az élettársi viszony könnyebb igazolását (így esetleg a jogbiztonság erősítését) szolgálja, hanem kifejezetten – nem titkolt, sőt egyenesen hivalkodó módon – egy házasságszerű élettársi kapcsolatot intézményesít. Ez a jogintézmény alapvető jegyeit és a szabályozás módját tekintve is lényegesen közelebb áll a házasság intézményéhez, mint ahhoz a jogintézményhez, amelyet a magyar jog eddig élettársi kapcsolatként ismert.

Nem e hozzászólás feladata, hogy választ keressen arra a kérdésre, mi vezethette a törvényhozót a házasságszerű élettársi kapcsolat intézményesítésekor. Ha az állam a tájvédelmi körzetek védelmét a nemzeti parkok védelmének szintjére emeli, azzal kiüresíti a fokozottabb védelemre érdemes területek különleges státuszát. Jelen formájában az új jogintézmény kihat a házasság intézményének védelmére, és megalapozottan állíthatjuk azt is, hogy kiüresíti azt. A törvényhozó előtt két út áll: vagy törli az új jogintézményt, vagy minőségileg megerősíti a házasság intézményének védelmét. Egyet azonban nem tehet: a házasság intézményének védelmét nem adhatja fel.

A védelem előírása önálló, más jogintézményektől lényeges vonásaiban eltérő jogintézmény fenntartását követeli meg. A jogalkotó az élettársi viszonyokban nem különböztethet azonos és eltérő nemű élettársak között, azonban alkotmányos kényszer még arra sincs, hogy az élettársi viszonyt egyáltalán elismerje: megtehetné, hogy éppen úgy magánügynek tekintsi, mint például a baráti kapcsolatokat. Szociológiai változások nem alapozhatják meg az Alkotmány tartalmának lappangó megváltoztatását, a házasság intézményének átértékelését.

JEGYZETEK

1. A házasság fogalmával kapcsolatos fejtegetés szorosan követi CSINK Lóránddal közösen jegyzett, megjelenés előtt álló írásunkat. CSINK Lóránd – SCHANDA Balázs: 15. §, in JAKAB András (szerk.): *Az Alkotmány kommentárja*, Budapest, Századvég, 2009 [megjelenés előtt]. A szakirodalom és a jogforrások feldolgozása döntően CSINK Lóránd munkája.
2. LAMM Vanda – PESCHKA Vilmos (főszerk.): *Jogi lexikon*, Budapest, KJK-Kerszöv, 1999. 251.

KÁRPÁTI JÓZSEF

Három évvel ezelőtt ugyancsak a Fundamentum felkérésére írtam véleményt a készülő Polgári törvénykönyv koncepciójának az élettársi viszonyra vonatkozó rendelkezéseiről.¹ Az akkori cikkemet azzal fejeztem be, hogy a javasolt megoldásnál „lényegesen jobb megoldás lehetne egy olyan életpartnerségi intézmény bevezetése, amely a hatósági bejegyzéssel jönne létre és a nyilvántartásból való törléssel szűnne meg. Az ilyen kapcsolatokat a jog egyértelműen családnak tekinthetné, joghatásait lépésről lépésre közelíthetné a házasság joghatásaihoz. [...] A tényleges bejegyzett életpartnerség bevezetése érdemi lépés lehetne a házasság intézményének az azonos neműek számára való megnyitása felé.” Ezt a véleményemet akkor azért fogalmaztam meg, mert a tervezet a korábbi faktuális rendszer fenntartása mellett foglalt állást azzal, hogy az élettársaság ugyan a jegyző által bejegyeztető lehetne valamilyen nyilvántartásba, de a jogviszonyt nem a bejegyzés konstituálná, annak pusztán deklaratív hatása volna. Az akkori tervezet – legalábbis a bejegyzés joghatásai tekintetében – kesze-kusza, nem egészen értelmezhető javaslatát vetettem el, szembeállítva ezzel egy stabilabb, a házassághoz közelítő jogintézmény eszméjét.

Azóta változott a világ. A regnáló kormány – jó érzékkel – akkor fogadta el a bejegyzett élettársi kapcsolatról szóló jogszabályt,² amikor a népszerűsége az addigiakhoz képest a legalacsonyabb szinten volt, de a koalíciós partnerrel még képesek voltak törvényeket hozni. A bejegyzett élettársi kapcsolatról szóló törvény megalkotásával a magyar jogalkotás a lesbikus, meleg, biszexuális és transznemű személyek³ jogai elismerése tekintetében mérföldkőhöz ért. Az általános utaló szabállyal⁴ a házassághoz valóban igen hasonló jogintézményt hozott létre a jogalkotó. A lényegi, jelen elemzés szempontjából általam fontosnak ítélt különbségek röviden összefoglalva az alábbiak.

A házasságról, a családról és a gyámságról szóló 1952. évi IV. törvénynek (Csjt.) a közös gyermekké fogadásra és a házastársak névviselésére vonatkozó rendelkezései nem alkalmazhatók a bejegyzett élettársakra. Ez gyakorlatilag a közös örökbe fogadás kizárását jelenti, akár az együttes, „párhuzamos”, akár a partner gyermekének az örökbe fogadásáról legyen is szó.⁵ Továbbá a törvény a házastársi névviselés szabályait kiveszi a törvény hatálya alól, így arra nincs lehetőség, hogy egymás vezetéknevét bármilyen formában felvegyék az érintett személyek a kapcsolatok bejegyzésekor.⁶

A bejegyzett élettársi kapcsolat akkor is megszűnik, ha az élettársak közös megegyezése alapján a közjegyző a bejegyzett élettársi kapcsolatot megszünteti. A bejegyzett élettársi kapcsolat közjegyző általi megszüntetésének akkor van helye, ha azt az élettársak befolyásmentesen, közösen kérik azt, és nincs közös kiskorú vagy tartásra jogosult gyermekük, és az élettársak az őket egymással szemben terhelő, jogszabályon alapuló tartás, a közös lakás használata, valamint – az ingatlanon fennálló közös tulajdon megszüntetése kivételével – az élettársi közös vagyon megosztása kérdésében közjegyzői okiratba vagy ügyvéd által ellenjegyzett magánokiratba foglaltan megegyeztek. A közokirat elkészítésére az a közjegyző is jogosult, aki a bejegyzett élettársi kapcsolatot nemperes eljárásban megszünteti.⁷

Ez a szabály lényeges könnyítést jelent a házasság felbontásához képest – közös gyermek hiányában. Egyrészt a közjegyző nem vizsgálja – eljárása jellegénél fogva sem –, hogy a kapcsolat teljesen és helyrehozhatatlanul megromlott-e, pusztán az élettársak erre irányuló nyilatkozatát kérheti.⁸ Ez még akkor is jelentős könnyítés, ha a megegyezésnek bizonyos tartalmi kritériumoknak meg kell felelnie, hiszen a közjegyzői eljárás lényegesen gyorsabb lehet a bírósági eljárásnál, nemcsak azért, mert a jogszabály rövid határidőket ír elő, hanem azért is, mert az eljárásban nincs helye bizonyítás felvételének.⁹

Összefoglalva: három lényegi különbség mutatkozik a házasság és a bejegyzett élettársi kapcsolat közt – a közös gyermekké fogadás kizártsága, a házasságra vonatkozó névviselési szabályok mellőzése, továbbá – meghatározott körülmények fennállása esetén – az élettársi viszony megszüntetésének megkönnyítése. Minden más lényegi tekintetben a bejegyzett élettársi kapcsolat joghatásai megegyeznek a házasságával, így egyebek mellett a tartás, a vagyonszösség, a lakáshasználat, vagy bármely külön jogszabály alapján a házastársnak e minőségében juttatott jogok vagy kötelezettségek terén is.

A közös gyermekké fogadás kizárása egyértelműen alkotmányellenes. A jogalkotó különös „csapdába” esett: mivel a családjog nem zárja ki azt, hogy valaki saját jogán örökbe fogadhasson – akár házasságban vagy bejegyzett élettársi kapcsolatban él, akár nem –, elő fog fordulni az a helyzet, hogy a bejegyzett élettársi viszonyban élők valamelyike örökbe fog fogadni egy gyereket. Ezt a gyereket a partner nem fogadhatja utólag örökbe, tehát a gyermeket megfosztják attól a jogától, hogy két szülő gondoskodhasson róla – ez egyértelmű hátrányt jelent mind az egyedüli szülőnek, mind a gyermeknek. A gyermek az őt örökbe fogadni nem tudó, de őt ténylegesen nevelő személytől például annak halála esetén a törvény erejénél fogva nem örökölhet, vagy az élettársi kapcsolat megszakítása után gyermektartásdíj sem jár a részére, sőt az örökbefogadásból kizárt „szülőnek” egyáltalán nincs tartási kötelezettsége a gyermekkel kapcsolatban. A megkülönböztetés alapja pedig –bizonyos esetekben – pusztán az a körülmény, hogy a szülők nem tudnak házasságot kötni azonos nemük miatt. Ez pedig az alkotmány 70/A. §-a szerinti nem, illetve egyéb helyzet (szexuális orientáció) szerinti különbségtétel. A helyzet azért csapda a jogalkotó számára, mert ez már nem melegjogi, hanem egyértelműen gyermekjogi kérdés: lehet-e diszkriminálni egy gyermeket a szülője neme vagy szexuális orientációja alapján? A bejegyzett élettársi kapcsolat tehát kódolja a további jogfejlődés irányát: a gyermek jogai érvényesülése érdekében a közös örökbefogadás megnyitását, ezért is tekinthető *az utolsó előtti lépésnek* a melegek formai egyenjogúsága iránti küzdelemben.

A névviselési jogok kizárása nyilván fontos kérdés, de leginkább szimbolikus jellegű, a jogviszony lényegi tartalmát nem érinti. Az eredeti javaslatban ilyen kizáró szabály nem is volt, egy kormánypárti képviselő kisztílú (vagy a különbségek lehetséges hangsúlyozása miatt nagyon is átgondolt?) módosító indítványát követően fogadta el azt az Országgyűlés. A névviselés kérdése egyébként pár ezer forintot közigazgatási névváltoztatási eljárással megoldható.

Lehet, hogy egyes homofób képviselők a névviselési jogok megvonásával álltak bosszút a pártfegyelem által diktált végeredményen? Vagy a tervezet előterjesztője megijedt, hogy az új intézmény szinte azonos lesz a házassággal, és különbséget próbáltak kretálni utólag? Szerencsére a módosító döntésük semmi érdemleges jogot nem befolyásol.

A kapcsolat közjegyző előtti megszüntetésének lehetősége pedig határozott előny a házassággal szemben, ez csak vonzóvá teheti az intézményt, mégpedig tekintet nélkül a szexuális orientációra.

A közös gyermekké fogadás kivételével – amely meggyőződésem szerint nyilvánvalóan tarthatatlan, ezért ideiglenes állapot – a melegjogi mozgalmak utolsó generációs alapkövetelése lényegét tekintve teljesült: a házasság intézményének megnyitása az azonos neműek számára. Ennek tükrében egyáltalán nem meglepő, hogy a melegek házassági jogait korábban is ellenzők, így például a KDNP szemében szálla a törvény: azt az Alkotmánybírósággal kívánják megsemmisíttetni.¹⁰ A beadványban több érv is szerepel, ezek közül kiemelem azokat, amelyeket a legfontosabbnak tartok, és amelyek a bejegyzett élettársi kapcsolat létét illetően alkotmányértelmezési kérdéseket vethetnek fel.¹¹

Az indítványozó szerint a bejegyzett élettársi kapcsolat sérti az alkotmány 15. §-át,¹² mert a bejegyzett élettársi kapcsolatot joghatásait tekintve gyakorlatilag a házasság szintjére helyezi. Az indítványozó is utal rá, hogy a jogi rendezést illetően a törvény kizárólag a közös gyermekké fogadás és a névviselési szabályozás területén tesz különbséget a házasság és a bejegyzett élettársi kapcsolat között. A két jogintézmény lényegében tehát azonos szabályozást valósít meg. A bejegyzett élettársi kapcsolat – a kérelmező meglátása szerint – az azonos neműek házasságát intézményesíti. A beadvány hivatkozása szerint az Alkotmánybíróság az 1995. (III. 13.) AB határozatban kimondta, hogy „a házasság intézménye kultúránkban és jogunkban is hagyományosan férfi és nő életközössége. Ez az életközösség tipikusan közös gyermekek születését és a családban való felnevelését célozza, amellett, hogy a házastársak kölcsönös gondoskodásban és támogatásban élésének is kerete. A gyermekek nemzésére és szülésére való képesség nem fogalmi eleme és nem feltétele a házasságnak, de a házasság eredeti és tipikus rendeltetéséből folyóan a házastársak különmeműsége igen. A házasság intézményét az állam arra tekintettel is részesíti alkotmányos védelemben, hogy elősegítse a házastársak számára a közös gyermekkel is rendelkező család alapítását.” Az indítványozó érvelése szerint „amíg ugyanis a különmemű személyek szabad választása, hogy például közös gyermekeik-

re tekintettel házasságban vagy élettársi kapcsolatban éljenek, alkotmányjogi problémákat nem vet fel, addig az azonos nemű pároknál a házasság akadályba ütközik. A szabályozás eltérő jellege nem sérti az azonos méltóságot, de a különbség figyelmen kívül hagyásával történő egységes rendezés viszont összeegyeztethetetlen a házasság Alkotmányban védett intézményével. Ezért a Törvény ez okból is alkotmányellenes.” Amire a beadvány érveléséből következtetni lehet, az az, hogy a házasság nő és férfi köteléke és történetileg privilégiuma is, elsődleges célja gyermekek nemzése és felnevelése. Azzal, hogy a jogalkotó a közös gyermekké fogadás és a névviselés kivételével a bejegyzett élettársi viszonyban élőknek a házassággal mindenben megegyező jogokat ad, kvázi házasságot hoz létre. Ez az intézmény pedig – valamilyen okból – veszélyezteti a már meglévő, hagyományon alapuló házasság intézményét.

Az sajnos nem derül ki a beadványból, hogy a KDNP szerint miben áll az absztrakt veszély jellege. Amennyiben az új törvény hatására heteroszexuális párok tömege választaná a bejegyzett élettársaság intézményét a házasság helyett, akkor lehetne a kérdést érvényesen felvetni, de ennek „veszélyére” semmi sem utal. Az pedig, hogy az elmúlt évtizedekben társadalmunkban töretlen növekedést mutat a házassággal szemben az alternatív együttélési formákat választók száma, pont annak az igényét fogalmazza meg, hogy az alternatív együttélési formák a korábbiakhoz képest erősebb jogi védelemben részesüljenek.

A tények mellett jogi érvek is felvethetők. Ha egy, az alkotmány által védett jogintézmény mellett létrehozunk egy hasonlót, hasonló tartalommal, ez egyben az alapjogi védelem megszűnését eredményezi-e az eredeti intézmény vonatkozásában? Attól tartok, hogy – az Alkotmánybíróság már idézett határozatában foglalt indokok mentén – valós jogi érvek lennének felsorakoztathatók amellet, hogy igen. Azonban az Alkotmány nem pusztán a házasságot, hanem a család intézményét is védi. Amíg a házasságnak a jogban körülírt pontos meghatározása létezik, addig a család intézménye nem írható le csupán a törvény betűivel. A Csjt. azt megmondja, ki a házastárs, ki az egyenes ági és oldalági rokon, de azt nem határozza meg, mit is tekint családnak. Az egyéb törvények, így egyebek mellett a Polgári törvénykönyv is, rendelkezik arról, ki tekinthető hozzátartozónak vagy közeli hozzátartozónak, de ettől még nem tudjuk meg, ki tartozik valakinek a családjához. Valószínűleg nem véletlenül. A családot a jogi normák mellett vallási, erkölcsi és más szabályok írják körül, de lényegi szerephez jut az egyén önmeghatározáshoz való joga is. Az össze nem házasodott

(régí szabály szerinti) élettársaságban élők, ha közös gyermekük nem volt vagy meghalt, nem tekinthetők családnak? Vajon valaki nem tekintheti családtagjának a keresztyermekét? A házastársak által örökbe nem fogadott, de nevelt gyermek vajon a családhoz tartozik-e? És mi a helyzet a távoli országban élő nagynénivel vagy unokatestvérrel?

Az Alkotmánybíróság már idézett, tizenhárom évvel ezelőtti (más hazai jogi és nemzetközi jogi közegeben született) érvelésével nemcsak az a baj, hogy a házasságot mint az alkotmány által védett intézményt a különműek privilégiumának tekinti, hanem az, hogy érvelése kialakításakor nem veszi figyelembe a család ugyanilyen szintű és erejű védelmét. Ha elfogadjuk az a bírósági okfejtést, hogy a legfőbb törvény „[a] házasság intézményét az állam arra tekintettel is részesíti alkotmányos védelemben, hogy elősegítse a házastársak számára a közös gyermekkel is rendelkező család alapítását”, akkor ezzel párhuzamosan az is kifejtésre szorul, hogy a család intézményét miért részesíti az alkotmány ugyanilyen szintű védelemben.

A társadalom alapintézménye, alapsejtje nemcsak a jogi értelemben vett házasság, hanem az inkább szociológiailag leírható család is. Az ilyen egészen szoros érzelmi, vallási, erkölcsi kötelékeken alapuló mikroközösségek nélkül aligha lehetne az emberi társadalmat működtetni. Ha ezt figyelembe vesszük, a jogalkotó pusztán a család védelmét erősíti az új szabályozással, mert jogi biztosítékokat ad olyan személyeknek, akik eddig is de facto családban éltek, de – megfelelő garanciák hiányában – az alkotmányellenes helyzet okán jogfosztott helyzetben voltak. Így a bejegyzett élettársi kapcsolat a szociológiai értelemben vett egyfajta család intézményét bástyázza körül és erősíti meg, így az alkotmány 15. §-ában rögzített családvédelmi funkciót tölti be.

Mindenesetre az Alkotmánybíróságnak az új jogintézményt megvédő döntéséhez elengedhetetlen az alkotmány és a család kérdésével is foglalkoznia, ugyanis a házasság „szentsége” mint érv könnyen oda vezethet, hogy az új, igen haladó szemléletű törvényt a bírák szégyenszemre alkotmányellenesnek nyilvánítják. A helyzet azért is rendkívül érdekes, mert felcserélődnek a szerepek: eddig az Alkotmánybíróságra és korábban a rendesbíróságra hárult a melegjogok terén, sőt az élettársi viszony kialakítása és értelmezése terén is az alapjogi aktivizmus szerepe, mostanra a törvényhozás progresszióját kérdőjelezhetné meg egy nem megfelelő *utolsó előtti lépésével* a testület. Hiszen ha a törvény átmegy az alkotmányosság próbáján, már csak a közös örökbe fogadás kérdésében kell a bírácoknak a közeljövőben állást foglalniuk...

JEGYZETEK

1. KÁRPÁTI József: *A regisztrált élettársi kapcsolat az új Ptk. koncepciójában*, Fundamentum 2005/2. 84–87.
2. A bejegyzett élettársi kapcsolatról szóló 2007. évi CLXXXIV. törvény 2009. január 1-jén lép hatályba.
3. A leszbikus, biszexuális, meleg és transznemű embereket a továbbiakban az egyszerűség kedvéért melegként említem a cikkben.
4. 2007. évi CLXXXIV. törvény 2. § „(1) Az e törvényben nem szabályozott kérdésekben a bejegyzett élettársi kapcsolatra a házasságról, a családról és a gyámságról szóló 1952. évi IV. törvény (a továbbiakban: Csjt.) házasságra vonatkozó rendelkezéseit alkalmazni kell. A Csjt. közös gyermekké fogadásra és a házastársak névviselésére vonatkozó rendelkezései nem alkalmazhatóak a bejegyzett élettársakra.”
5. A Csjt. 51. § (2) bekezdése szerint azt, akit mindkét házastárs – akár együttesen, akár külön-külön – örökbe fogadott, a házastársak közös gyermekének kell tekinteni (közös gyermekké fogadás). Közös gyermekké fogadás az is, ha az egyik házastárs a másik házastárs gyermekét fogadja örökbe.
6. 2007. évi CLXXXIV. törvény 2. § (1) bekezdés, amely a Csjt. 25. §-ának kizárását is jelenti.
7. 2007. évi CLXXXIV. törvény 4. §.
8. A Csjt. 18. §-a szabályozza a házasság felbontásának eseteit, azokat bírósági hatáskörbe utalja.
9. 2007. évi CLXXXIV. törvény 9. § „(1) A közjegyző a feleket a kérelem beérkezésétől vagy a hiányok pótlásától számított 30 napon belül személyesen meghallgatja, kivéve, ha a kérelem érdemi vizsgálat nélküli elutasításának van helye. (2) A közjegyző a személyesen megjelent feleket a kérelműkről, megállapodásukról és a bejegyzett élettársi kapcsolat megszüntetése feltételeinek fennállásáról meghallgatja. (3) A meghallgatás egy alkalommal legfeljebb 60 napra elhalasztható, ha bármelyik fél azt legkésőbb a meghallgatáson kéri.
10. Hozzáférhető: <http://interalia.org.hu/2008/05/kdnp-alkotmnybrsgi-beadvnya-bejegyzett.html>.
11. Az ismertetésből szándékosan elhagyom az ifjúság védelmére vonatkozó érvelést, mert megítélésem szerint a korszerű jogi diskurzus ezt meghaladta, továbbá a jog korábban is lehetővé tette az egyedülálló személy általi örökbefogadást, és pedig szexuális orientációra tekintet nélkül.
12. Az Alkotmány 15. §-a szerint „a Magyar Köztársaság védi a házasság és család intézményét”.